

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

**Пари и парични задължения:
същност, уговаряне, изпълнение**

Станислав Нацев
Начко Стайков
Филко Розов

Ноември 2002 г.

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

Редакционен съвет:

Председател: Гарабед Минасян

Членове: Румен Аврамов

Георги Петров

Секретар: Людмила Димова

© Българска народна банка, ноември 2002 г., поредица

ISBN 954-9791-58-0

Одобрено за издаване през септември 2002 г.

Отпечатано в Полиграфична база на БНБ.

Материалите отразяват гледищата на своите автори и не ангажират позицията на БНБ.

Мненията си изпращайте до:

Отдел “Печатни издания“

Българска народна банка

пл. “Княз Александър Батенберг“ № 1

1000 София

Тел.: (+ 359 2) 9145 1351, 9145 1271, 981 1391

Факс: (+ 359 2) 980 2425, 980 6493

e-mail: Dimova.L@bnb.org

www.bnb.bg

Съдържание

1. Общи бележки	5
2. Функции на парите	7
3. Юридически определения за парите	8
4. Видове пари	12
5. Стойност на парите	14
6. Парите като законно платежно средство	15
7. Парични задължения – уговаряне	18
8. Парични задължения – изпълнение	28
9. Предложения <i>de lege ferenda</i>	30
10. Електронните пари и бъдещето на парите	31

РЕЗЮМЕ. Предмет на публикацията са правните аспекти на икономическото явление „пари“ и техните функции, паричните задължения и платежните средства. Авторите възприемат нов подход при дефинирането на парите, като ги определят като официални удостоверителни знаци. Посочени са основните компоненти на юридическото понятие „законно платежно средство“. Извършен е ситуационен анализ на уговарянето на парични задължения и тяхното изпълнение и са направени предложения *DE LEGE FERENDA* в тази насока. В заключение са обсъдени електронните пари във връзка с бъдещата „употреба“ на парите.

Станислав Нацев е правен съветник в управление „Емисионно“ на Българската народна банка; e-mail: natzev.s@bnbank.org.

Начко Стайков е експерт в дирекция „Касова“ на Българската народна банка; nachko_s@mail.bg.

Филко Розов е адвокат от Софийската адвокатска колегия; fil_law@abv.bg.

1. Общи бележки

Съществуват множество теории за произхода, функциите и същността на парите. Те са толкова стари, колкото са стари и парите. Икономиката, правото, историята, нумизматиката и философията непрекъснато обогатяват тези теории.

Първоначалното разбиране за парите е изцяло практически детерминирано: това са особени стоки или знаци, служещи като мярка за стойността и посредник при размяната. В човешката история като пари са служели добитъкът, солта, мидените черупки, стъклени мъниста и най-вече благородните метали. На остров Яп, разположен в западната част на Тихия океан, задълженията се изпълнявали чрез прехвърляне на собствеността на големи неподвижни кръгли каменни плочи, като тази им функция не е била затруднявана от това, че мястото, където са се намидали, е било залято от океана и не е имало достъп до тях.¹ Но от значение е даже не толкова конкретната стока или знак, колкото общото съгласие за използването им и общото им приемане при изпълнението на задължения.² Тези стоки или знаци дават името си на първите парични единици. Един пример – вавилонският *талант* е бил равен на теглото на един вол, а самата дума талант означава буквално „тегло“.³ И днес в наименованията на много парични единици можем да открием мерки за тегло, от които те водят произхода си – лира, фунт, песо.

В този етимологичен контекст може да се добави, че българската дума *пари* произхожда от наименованието на една сребърна монета в Османската империя – „пара“, пусната за първи път в обращение през 1623 г., която е била сечена периодично и използвана до 30-те години на ХХ в. Думата *монета* (*moneta*) от своя страна идва от името на богинята Юнона (римският еквивалент на гръцката Хера). Римляните са я наричали Монета, което означава „наставница“. Храмът ѝ се намирал на Капитолийския хълм

¹ Смятаме, че асоциацията с безкасовите плащания тук се налага сама.

² *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Macmillan Press Limited, 1992, London, p. 770; *Encyclopedia of Banking and Finance*, 9th edition, Munn, G. G., F. L. Garcia, C. J. Woelfel, Bankers Publishing Company, Probus Publishing Company, Chicago, Illinois, Cambridge, England, 1993, p. 668.

³ Зварич, В. В. *Нумизматическият словарь*, изд. „Вища школа“, Львов, 1980; Божков, Х., В. Пейков. *Монети и монетосечене през вековете*, изд. „Народна просвета“, С., 1988.

в Рим и металните пари, които се сечели от монетния двор при храма, започнали да се наричат с нейното име, което се превърнало в нарицателно.⁴

Практически обусловеното понятие за парите се обогатява и развива. Стига се до такова модерно разбиране за парите, като за „мрежово благо“.⁵ Ключът към това схващане е разбирането, че колкото повече хора се включват и участват в използването на парите (в смисъла на парични знаци от определена валута), толкова повече нараства тяхната ценност за всички включили се в мрежата участници. По този признак парите успешно могат да се сравнят с езика – колкото повече хора говорят един език, толкова повече нараства неговата ценност.⁶ Сравнение с езика може да бъде направено и като се използва друг общ признак: изразяването на една обичайна практика, основана на общото съгласие в обществото. В този смисъл парите са една обществена институция.⁷

Парите като национална парична единица битуват и в качеството на символ. Те символизират различни, често дори противоположни неща – национална независимост и суверенитет, интеграция и автономия, културна и цивилизационна принадлежност, икономическа стабилност и благосъстояние, инфлация и недоимък.⁸ Тази символика е неразривно свързана със и произтича пряко от обществото, ползващо парите, от неговата цивилизованост, икономическо развитие и свобода.

Като обобщение на казаното по-горе е изводът, че понятието „пари“ няма единно и еднозначно съдържание. Богатството на семантиката му се разкрива при промяна на гледните точки и подходи към него.

⁴ Зварич, В. В. *Нулизматический словарь*, изд. „Вища школа“, Лвов, 1980.

⁵ За собствеността и достъпа, пазарите и мрежите, продавачите и доставчиците, купувачите и потребителите вж. Рифкин, Дж. *Епохата на достъпа. Новата култура на хиперкапитализма, в която целият живот е едно платено преживяване*, изд. „Атика“, С., 2001.

⁶ Неновски, Н., К. Христов, Б. Петров. *От лев към евро: кой е най-добрият път*, изд. „Сиела“, 2001, с. 139.

⁷ *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*. Macmillan Press Limited, 1992, London, p. 770.

⁸ За парите като символ вж. и Неновски, Н., К. Христов, Б. Петров. *От лев към евро: кой е най-добрият път*, изд. „Сиела“, С., 2001, с. 23.

2. Функции на парите

Предмет на настоящата публикация са правните аспекти на понятията „пари“, „парични задължения“ и „платежни средства“. Тези страни обаче са тясно свързани с формулираните от икономическата наука функции на парите. И макар правото да привнася други важни характеристики към тези понятия, то е в подчинено положение спрямо тяхната икономическа същност. Тя е водеща.

Можем да кажем, че икономическата наука измерва парите. Измерва както тяхното количество, така и скоростта на тяхното движение. Измерва количеството пари в обращение (както броя банкноти и монети, така и тяхната стойност), пари извън централната банка и в централната банка, пари у населението и пари в търговските банки, пари в икономиката в местна валута и пари в чуждестранна валута. Измервайки парите, икономическата наука измерва и самата икономика и дава нейните съществени параметри.

Според икономистите парите са средство за улесняване оборота на стоки и услуги и за акумулиране на финансови ресурси и са широко познати като банкноти, монети и банков влогове. Това определение икономистите създават въз основа на формулираните три основни функции на парите: 1) средство за обращение, или посредник при размяната, 2) единица за стойност, или отчетна единица и 3) съкровище, или средство за запазване на стойността.⁹

Първата функция на парите (средство за обращение, или посредник при размяната) произтича от тяхното свойство да бъдат удобен заместител на всички стоки и услуги и това значително улеснява размяната. Тук е мястото да споменем, че с това свое велико откритие хората са целели именно това – да избегнат замяната на стоки една срещу друга. Металът (най-вече златото, среброто и медта), обработен по определен начин, се е оказал житейски най-удобен да играе тази своеобразна посредническа роля – той лесно се е обработвал, имал е висока стойност, трудно се е изхажявал и по-лесно се е съхранявал и пренасял.

⁹ Банък, Г., У. Мансър. *Световен речник по финанси*, изд. „Делфин прес“, Бургас, 1991, с. 175; *Световен речник по банково и застрахователно дело*, Т. 1, изд. „Делфин прес“, Бургас, 1994, с. 340; *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Macmillan Press Limited, 1992, London, p. 771.

Втората функция на парите (единица за стойност, или отчетна единица) позволява чрез разделянето им на определени удобни единици да се означават стоките и услугите в определено количество пари. Тази функция характеризира парите като мярка, посредством която се улеснява изразяването на определено количество предоставени или получени стоки или услуги.

Третата функция (съкровище, или средство за запазване на стойността) е използването на парите за натрупване и съхранение на богатство, за акумулиране на материален ресурс. Те обаче не са единственото средство за запазване на стойността. В миналото като алтернатива са служели земята и добитъкът, в по-ново време – сградите, машините, съоръженията, благородните метали, акциите, облигациите и други видове ценни книжа.

Тези функции на парите имат значимо влияние върху правните въпроси, свързани с уговарянето и изпълнението на паричните задължения. Те са пряко следствие на т. нар. микроикономически избор на правните субекти. Без функциите, посочени по-горе, не можем да говорим за пари.

3. Юридически определения за парите

В правната теория няма единно определение за парите.

Съществуващите в доктрината становища, според нас поставят акцента върху едни или други характеристики или свойства на парите, или върху техния материален носител и в различна степен могат да бъдат критикувани.

Според едни автори¹⁰, парите са ценни книжа на приносител и материализират права, издавани са от държавата или определена от нея емисионна институция. Те са ценни книжа само в наличност и винаги материализират само стойност – всеобщ еквивалент, законно платежно средство.

Горното схващане относно качеството на парите като ценни книжа бива критикувано от други автори¹¹, които привеждат аргументи в полза на твърдението, че ценните книжа са частни диспозитивни документи, а парите – официални документи. След от-

¹⁰ Таджер, В. *Гражданско право на НРБ – обща част*, дял II, изд. „Наука и изкуство“, 1973, с. 156–157 и Павлова, М. *Гражданско право – обща част*. Т. II, изд. „Софи-Р“, С., 1996, с. 27.

¹¹ Калайджиев, А. *Безкасовото плащане*, изд. „Сибис“, 1999, с. 124.

падане на възможността да се получи срещу тях злато (отпадане на златния стандарт) те не материализират права, а само стойност, а освен това нито в закона, нито върху тях са записани правата, които се твърди че материализират.

Общото между двете становища, е че разглеждат парите като документи. Ние не споделяме тези становища. Банкнотите и монетите, излезли от обращение, не представляват вече законно платежно средство. Тяхното притежание е *conditio sine qua non* за упражняването на произтичащи *ex lege* права, свързани с тях, като например приносителите им да получат от емисионната институция банкноти и монети в обращение.

В гражданското право се приема, че документът е вещ, върху която с писмени знаци е материализирано изявление.¹² В документите се материализират различни по вид конкретни, изрични и ясни изявления на техния издател. Върху банкнотите и монетите се материализира само едно абстрактно изявление на техния издател за номиналната им стойност и затова те не могат да бъдат определени като документ. Изричното изявление на емитента на банкнотите се съдържа в акта, с който той пуска в обращение определени банкноти и монети, описва материала, художественото оформление и част от защитните им елементи и които по силата на закона придобиват статута на законно платежно средство. Този акт – решението на Управителния съвет на БНБ, издадено въз основа на правомощието по чл. 16, т. 9 от Закона за Българската народна банка (ЗБНБ), е общ конститутивен административен акт.¹³

От гледна точка на наказателното право в ППВС № 3/1982 г., т. 2 е проведено ясно разграничение между документите и удостоверителните знаци. Официалните удостоверителни знаци не са документи. Те са абстрактни и мълчаливо изразени изявления в клиширана форма. Цифри, букви, отделни думи и т.н. са необходими елементи и отличителни белези на формата. Само някои от удостоверителните знаци материализират права и задължения. Те не могат да бъдат предмет на документни престъпления. Всичко това обяснява защо в чл. 243–245 от Наказателния кодекс (НК), законодателят е употребил термина „парични знаци“ и е извел в самостоятелни престъпни състави различните посегател-

¹² Сталев, Ж. *Българско гражданско процесуално право*, С., 2000, с. 277.

¹³ Калайджиев, А. *Безкасовото плащане*, изд. „Сибир“, 1999, с. 122.

ства върху парите.

Следователно при съпоставянето на различните гледни точки върху съдържанието на понятието *документ* се стига до извода, че парите не са документ, а са особен вид официални удостоверителни знаци, които са признати за законно платежно средство.

Парите във всички случаи изразяват стойност. С тях са свързани изрично прогласени от закона права за техните титulary. Такова е например правото да бъдат обменени повредени банкноти и монети срещу нови или правото да се обменят банкноти и монети, за които е обявено, че след определен период от време излизат от обращение (поради промяна в дизайна, необходимост от въвеждане на нови защитни елементи или по други причини) срещу банкноти и монети в обращение. Към тези права следва да се добавят и права, възникващи при деноминация, парична реформа или в други случаи (например промяна на паричната единица): да се получат нови банкноти и монети в замяна на старите при определено съотношение или да се промени цифровото записване по сметки в пасива на банки. Тези права възникват в случаи на провеждане на деноминация или парична реформа. Действителното им съществуване тогава (поне формално, дори и за кратък период от време) обаче не може да бъде поставено под съмнение поне от досегашната световна практика. Обратното би имало ефекта на експроприация без обезщетение.

При режим на паричен съвет съществува още едно важно право – правото местната валута без ограничения да бъде обменяна в резервната валута по определения в закона курс. Забраната на чл. 28, ал. 1 от ЗБНБ общата сума на паричните задължения на централната банка да превишава левовия еквивалент на брутните международни валутни резерви, определен по официалния курс на лева към германската марка (сега към еврото), гарантира практическата реализация на това право (чл. 30 от ЗБНБ) и създава пълно покритие на местната валута с чуждестранни ликвидни активи.

Според нас относително точното и достатъчно общо определение за парите е следното:

Парите са официални удостоверителни знаци, обозначаващи различна номинална стойност, представляващи законно платежно средство, издадени от оправомощена за това институция, служещи за извършване на плащания, натрупване на богат-

ство и като отчетна единица, които могат да бъдат с различен материален носител или безналични – изразени в цифрова форма по сметки в пасива на банките.

В това определение са включени както наличните и безналичните пари, така и техните основни функции. Безналичните пари съществуват по банкови сметки като задължения на банките.

Текстът на чл. 25, ал. 2 от ЗБНБ представлява една частична дефиниция на парите, като се ограничава до банкнотите и монетите – материалните носители, материалното изражение на парите. Като определение то е прагматично, но непълно. Не са споменати безналичните пари – другото състояние на банкнотите и монетите. Това са парите по влогове и сметки в банки, които последните дължат на влогодателя при поискване или на падежа. Според нас те следва да намерят място в общата дефиниция за парите. Намирайки се по банкови сметки, те носят в себе си изброените по-горе основни функции на парите и напълно ги проявяват. Безспорно е, разбира се, класифицирането на банковите влогове като сделки, а правото на влогодателя – като вземания. Тази класификация е важна обаче от гледна точка на основание то, на което може да бъде извършено разпореждане с паричните средства по сметката или влога от титуляря. В случая от значение е цифровото изражение (отразяване) на тези безналични пари, съдържащи се по сметката. То може да се променя в зависимост от това, дали чрез нареждане до специализираната в предоставянето на специфични финансови услуги институция, наречена банка, се извършва плащане (изпълнение на парично задължение от страна на титуляря), или безналичните пари се превръщат в налични – банкноти и монети.

Парите могат да бъдат разглеждани и като движими заместими вещи с определена форма и дизайн, емитирани от БНБ, на които законът предоставя статута на законно платежно средство.¹⁴ Това определение е напълно валидно и точно по отношение на банкнотите и монетите. Съвременността обаче поставя акцент не само върху материалния субстрат (материалния носител) на парите, а и върху тяхната функционална характеристика и предназначение.

¹⁴ В този смисъл е определението за пари на проф. Ал. Кожухаров в: *Облигационно право, кратък курс*, нова редакция и допълнения – Петко Попов, изд. „Юриспрес“, С., 2000, с. 47.

4. Видове пари

Парите могат да бъдат класифицирани в зависимост от определени критерии.

- 1) На първо място, в зависимост от това дали имат материален носител или не, парите могат да бъдат разделени на налични и безналични. Наличните пари са банкноти и монети и представляват движими вещи. Техни носители са предимно хартията и металът със специални физико-химични свойства.¹⁵ Безналичните пари са парите по сметки в банки, отразени по техния пасив (т. е. задължения към титулярите на сметките). Те нямат свой материален носител и размерът им се изразява с цифрови означения, а паричната единица, в която са деноминирани – с означение в номера на сметката. За воденето на тези сметки съществуват редица юридически норми и счетоводни правила.
- 2) Парите могат да бъдат разграничени и спрямо това дали имат или не своя вътрешна стойност. Тези пари, които имат такава стойност (*commodity money*), са близки да стоките. Парите без вътрешна стойност (*fiat money*) нямат практическа полезност за потребителите, каквато примерно имат стоките.¹⁶ Дори при възпоменателните монети от благороден метал стойността на метала не съответства на номиналната им стойност.
- 3) Парите още могат да бъдат разделени на обезпечени и необезпечени. Като покритие на обезпечените пари обикновено се използват държавни ценни книжа, златни резерви или други общи активи. В съвременния свят повечето пари са необезпечени и без вътрешна стойност.

¹⁵ Напоследък факт са и банкноти от пластмаса (*polymer*). Австралия е първата страна, която между 1992 г. и 1996 г. заменя хартиените си банкноти с пластмасови. Технологиата е разработена с участието на Reserve Bank of Australia (вж. www.rba.gov.au). Изтъкваните предимства на пластмасовите банкноти пред хартиените са: по-голямата сигурност срещу фалшифициране, по-дългият живот, чистотата и хигиеничността, лесната обработка от банкнотообработващи машини, лесното рециклиране след изхвърлянето им. Банкноти от пластмаса са в обращение в Бразилия, Китай, Индонезия, Северна Ирландия, Сингапур, Румъния (пет от деветте ѝ банкноти в обращение са пластмасови – вж. www.bnro.ro) и в други страни. Поради това считаме, че делението на парите на хартиени и метални е неактуално.

¹⁶ *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Macmillan Press Limited, 1992, London, p. 770.

- 4) На четвърто място парите биват местни пари (местна валута) и чуждестранни пари (чуждестранна валута). Тези понятия са производни на циркулацията на парите като „световни пари“ и са свързани със световната търговия. Това е относително разграничение между парите като законно платежно средство в отделните държави или парични съюзи. В това свое битие на „световни пари“ парите имат същите икономически и правни функции, които вече разгледахме и които са им присъщи като икономическа категория. Те изразяват стойност, която не зависи от степента на тяхното използване в международния стокообмен и плащания. В този смисъл е и легалната дефиниция за чуждестранна валута, дадена в § 1, т. 4 от ДР на Валутния закон.
- 5) Пето деление на парите е на конвертируеми и неконвертируеми, като се използва чисто икономическият критерий за търсене и използване в световен мащаб. С основание във Валутния закон не беше включен терминът „чуждестранна конвертируема валута“, използван в отменената Наредба за износ и внос на валутни ценности. Съгласно легалната дефиниция, дадена в нея, чуждестранна конвертируема валута беше тази, за която БНБ обявяваше всеки ден централен курс. Това определение се свежда всъщност до делегиране на централната банка на едни дискреционни правомощия по определяне на валутите, без да гарантира каквато и да е обективност. Конвертируемостта трябва да бъде възприемана като изцяло икономическа категория. Тя е преди всичко доверие в една валута, нейната покупателна сила, силата на икономиката или икономиките, които обслужва, избирането ѝ за ползване и приемането ѝ от широк кръг лица, дори извън държавата или държавите, чиято официална валута е.
- 6) Шестото деление на парите е на основни (*basic money* или *definitive money*) и производни пари (*derivative money* или *representative money*). Производните пари са обещание да се платят при поискване основни пари. Производните пари също служат като средство за плащане, без да бъдат обаче законно платежно средство. Кредиторът може да получи плащане в тях, доколкото изрично се е съгласил за това.

Исторически погледнато, сегашните пари са били производни пари – по време на съществуването на златния стандарт те са представлявали обещание да се плати на приносителя определено количество злато.¹⁷

- 7) Последното разграничение, с което ще завършим, е това между парите (в смисъла на определението за пари, което дадохме по-горе) и тяхната алтернатива – електронните пари. Върху електронните пари ще се спрем в последния раздел на тази публикация.

От горните класификации практическо значение имат деленията на налични и безналични, на местни и чуждестранни, на конвертируеми и неконвертируеми.

5. Стойност на парите

Парите са не само единица за стойност, но и самите те имат своя стойност. Тя е:

- 1) **Вътрешна стойност.** Това е стойността на материала, от който са изработени наличните пари. В днешно време тя е незначителна, но не и съвсем липсваща. Тя не отговаря на изписаната върху тях номинална стойност, както това е било в един по-ранен етап от развитието на парите, когато именно тази вътрешна стойност е била водеща и им е придала качеството на особени стоки или знаци, служещи като мярка на стойността и посредник при размяната. При обезпечените пари вътрешната стойност би могла да се разглежда в леко модифициран вид – като съответстваща на паричния знак стойност от активите на емитиращата институция.¹⁸
- 2) **Номинална стойност.** Това е стойността, отбелязана върху паричните знаци от техния емитент. Номиналната стойност е тази, чрез която сега се обективират функциите на парите – посредник при размяната, мярка на стойността и средство за натрупване на богатство. По тази стойност на-

¹⁷ *The New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Macmillan Press Limited, 1992, London, p. 772.

¹⁸ Сравни Кожухаров, А. *Облигационно право. Кратък курс*, изд. „Юриспрес“, С., 2000, с. 48 и Апостолов, И. *Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията*, фототипно издание, Изд. на БАН, С., 1990, с. 69.

личните пари се трансформират в безналични по сметки в банки и обратно.

- 3) **Курсовата стойност** е тази, която едни пари имат към други, емитирани от друга институция. Курсовата стойност е пазарно съотношение между различни парични единици и между техните банкноти и монети.

Курсовата стойност на лева към други валути понастоящем се определя от пазара. Това важи и за съотношението лев – евро. Разпоредбата на чл. 29 от ЗБНБ, с който се определя официалният валутен курс на лева към резервната валута, не представлява законово установена курсова стойност на лева към еврото.¹⁹ Този текст трябва да бъде систематично тълкуван със следващия чл. 30 от ЗБНБ, създаващ задължение за БНБ, но не и за останалите стопански субекти да купува и продава без ограничение на територията на страната резервната валута, без да се отклонява от официалния валутен курс с повече от 0.5 на сто. Именно това задължение на БНБ и неговото изпълнение на практика поддържат курсовата стойност на лева по отношение на резервната валута близо до официалния валутен курс. Без задължението по чл. 30 от ЗБНБ, чл. 29 от ЗБНБ би останал само едно пожелание без практически ефект. Курсът се определя от поведението на участниците на пазара.

Стойностите на парите имат практическо значение. Вътрешната и номиналната стойност – при емитирането на парите за сеньоража (разликата между тези две стойности), а курсовата – при избора от правните субекти на определена парична единица при договаряне на престацията.

6. Парите като законно платежно средство

Парите като законно платежно средство имат три основни аспекта: 1) когато престацията е договорена в определена парична единица, кредиторът е длъжен да приеме плащането, независимо от вида или номинала на парите, стига те да са в същата парична единица; 2) задължения на емисионния институт към паричната единица; и 3) минимален нормативен праг на използване на паричната единица.

¹⁹ На обратното мнение е проф. П. Попов в бележките си в: Кожухаров, А. *Облигационно право. Кратък курс*, изд. „Юриспрес“, С., 2000, с. 49.

Важна характеристика на парите е, че те са „законно платежно средство“. В това им битие на преден план е изведена функцията *средство за обращение, посредник при размяната*, докато в битието им на парична единица тежестта е върху функцията на парите като единица за стойност, отчетна единица.

Придаването на българските банкноти и монети на статута, на качеството на законно платежно средство е извършено в нашето законодателство с чл. 25, ал. 2 от ЗБНБ. Отново напомняме, че в него не са споменати безналичните пари, което прави текста непълен. Изразът „законно платежно средство“ означава, че посредством тях, с тяхното предаване от един на друг правен субект могат да се изпълняват парични задължения, уговорени в български левове (т. е. в същата валута, в която са банкнотите и монетите). Когато едно парично задължение е уговорено в български левове, кредиторът не може да откаже да приеме от длъжника плащане с банкноти и монети – български левове. Законовият израз „приемат за плащания“ навежда на мисълта, че между страните по правоотношението вече е постигнато съгласие за валутата на паричното задължение и тя е български левове. Чл. 25, ал. 2 от ЗБНБ не съдържа задължение за страните да избират българския лев като валута на паричното задължение, а само и единствено да приемат банкнотите и монетите в левове при изпълнение на парично задължение, уговорено в левове. Поради това кредиторът не може да откаже да приеме банкноти и монети – левове, по причини, например, че те са с неподходящ и неудобен за него номинал (твърде голям или твърде малък), че са зацапани или твърде замърсени, че са от нов номинал, който скоро е пуснат в обращение и поради това е недобре познат, че скоро предстои изтеглянето от обращение на номиналите, с които се плаща. Такива възражения са може би житейски оправдани, но са юридически неоснователни и водят до забава на кредитора, отказал да приеме плащането.

Тук е мястото да направим важното уточнение, че чуждестранните банкноти и монети в обращение следва да бъдат възприемани като законно платежно средство също както и левовите. Чуждестранните банкноти и монети напълно покриват даденото по-горе определение за пари. Разликата с лева е, че те са емитирани в парична единица, различна от националната, и от институция, различна от определената в българското законодателство (т. е. Българската народна банка). Чуждестранните банкноти и

монети в обращение са законно платежно средство в страната, в която са емитирани по силата на действащите в нея правни норми. Те запазват обаче това си качество и когато се намират извън нея. С предаването им между икономическите/правните субекти валидно се изпълняват задължения, уговорени в тази чуждестранна парична единица.²⁰

Поради това, че са чуждестранни банкноти и монети, по отношение на тях за български институции няма задължения, произтичащи от закона, както това е за лева. По отношение на левовите централната банка има следните основни задължения, произтичащи от качеството ѝ на техен емитент: осигурява печатането и сеченето на банкнотите и монетите, съхранява и опазва непуснатите в обращение, опазва и унищожават изтеглените от обращение (чл. 25, ал. 3 от ЗБНБ), следи за чистотата на паричното обращение, информира обществеността за параметрите и описанието на банкнотите и монетите (чл. 25, ал. 5 от ЗБНБ), информира за наличие на фалшификати, обменя повредени банкноти (чл. 27 от ЗБНБ), заменя дефектни банкноти, обменя излезли от обращение банкноти и монети за банкноти и монети в обращение (чл. 4 от Закона за деноминация на лева).

Към чуждестранна валута (чужди пари) не съществуват такива законови задължения за централната банка.²¹

Позитивноправен аспект на термина „законно платежно средство“ е, че всяко законодателство създава минимален нормативен праг на използване на националната парична единица, оправдаващ нейното емитиране. Левът като официална парична единица води и до създаване на определени законови задължения както на държавните институции, така и на правните субекти:

²⁰ На малко по различно мнение са Неновски, Н., К. Христов, Б. Петров. *От лев към евро: кой е най-добрият път*, изд. „Сиела“, С., 2001. Там те като че ли поставят знак за равенство между законно платежно средство и официална парична единица, приемайки, че и за двете е необходим правен и политически акт за приемането им в България. Такъв акт е необходим според нас единствено за приемането като официална наред с лева или вместо него на друга, чуждестранна парична единица, но не и на чуждестранно законно платежно средство.

²¹ Задължението, което централната банка поема – да обменя банкноти германски марки срещу евро в периода от 1.1.2002 г. до 28.11.2002 г. във връзка с пускане в обращение на банкнотите и монетите евро, беше в интерес на обществото. То не произтичаше от закона, където задълженията на централната банка се ограничават единствено до обмяната по фиксирания курс на левове срещу евро и обратно от 1.1.2002 г.

държавният бюджет се съставя в левове, капиталът на търговските дружества се определя в левове, държавните и местните данъци и такси се определят въз основа на доходи, декларирани в левове и се събират в левове (чл. 13, ал. 3 от Данъчния процесуален кодекс), счетоводството се води в левове (чл. 3, ал. 1 от Закона за счетоводството). Могат да бъдат приведени още редица примери: определянето на минималната работна заплата (ПМС 209/29.IX.2001 г.), определянето и събирането на глоби и имуществени санкции и т. н.

7. Парични задължения – уговаряне

Поради факта, че правната доктрина познава два вида парични задължения – същински и несъщински, в началото на този раздел ще уточним, че разглеждаме единствено същинските парични задължения като задължения за стойност.²² Договарянето на паричните престации според нас почива на същите принципи, както и договарянето на непаричните и не съществуват никакви правни основания за обратната теза. Особеностите при едните и при другите са посочени в закона.

Договарянето на паричните престации поставя различни въпроси в зависимост от това дали се отнася до паричната единица на задължението, или до неговия размер. Това са двата съществени елемента на паричните задължения. В ситуационния анализ по-долу ще се спрем на възможните въпроси и варианти.

Първият въпрос е свързан с уговорената от страните парична единица.²³

²² Кожухаров, А. *Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение*, изд. „Наука и изкуство“, С., 1958, с. 195; Калайджиев, А. *Облигационно право – обща част*, изд. „Сибир“, С., 2001, с. 162.

²³ Статистиката показва, че използването на чуждестранна валута в България е значително – през 2000 г. над 60 на сто от банковите депозити в България са били в чуждестранна валута. Самият избор на валута, в която се уговарят и извършват сделките между правните субекти, се нарича в икономическата литература „микроикономически избор“. Преведено на юридически език, това е прогласеният в чл. 9 на ЗЗД принцип на свобода на договаряне на гражданскоправните субекти (вж. Неновски, Н., К. Христов, Б. Петров. *От лев към евро: кой е най-добрият път*, изд. „Сиела“, С., 2001, с. 37.) Ние обаче бихме искали да идем по-далеч в дефинирането на правото да се избира парична единица, в която правните субекти да се разплащат, да натрупват богатството си и да измерват стойността на стоките и услугите. Това според нас е едно фундаментално право, включващо се в правото на неприкосновена частна собственост, което от своя страна е прогласено във вътрешни и международни правни документи: чл. 17 от Международната хар-

Някои автори (И. Апостолов) разглеждат въпроса в рамките на договорната автономия, а други (А. Калайджиев) – като механизъм за преодоляване на принципа на номинализма. Независимо от възприетите подходи считаме, че до сега проблемът е третиран недостатъчно пълно.

- 1) Първият възможен вариант тук е свързан с изричния избор от правните субекти на парична единица на паричното задължение. При договорите страните могат да уговорят изпълнението на задължението да се извърши в определена валута, без това да е задължително свързано с местосключването или местоизпълнението на договора или местожителството, месторегистрацията или местоположението на страните. Договорената валута е задължителната парична единица между страните.

По време на действието на чл. 10, ал. 1 от ЗЗД (отм. от 1.I.2000 г. с § 7 от Преходните и заключителни разпоредби на Валутния закон) той задължаваше правните субекти да уговорят паричните задължения в „местна монета“ (в смисъла на „местна валута“, „местна парична единица“). Тази императивна разпоредба не позволяваше договаряне в чужда парична единица, а оттук и изпълнението в такава. Договорните клаузи в чуждестранна валута бяха нищожни на основание чл. 26, ал. 1 от ЗЗД и се прилагаше чл. 10, ал. 1 от ЗЗД, като се дължеше сумата в български левове съобразно курса спрямо чуждестранната валута към определен момент. Съдебната практика напълно поддържаше правилото на чл. 10, ал. 1 от ЗЗД. Изключенията от тази императивна разпоредба са описани подробно в тълкувателно решение 2/1997 на ОСГК (Сб. 1997 г., с. 5–14) и те бяха: в някои специални закони, подзаконовни актове и в международните договори и конвенции (чл. 5, ал. 4 от КРБ) при сделките с международен елемент, външнотърговските сделки, както и в хипотезите, при които договорът бъде признат за нищожен, бъде унищожен или развален и се дължи даденото във валута при двустранна реституция.

та за правата на човека от 1948 г., според който „1. Всеки човек има право на собственост, индивидуално или съвместно с други лица. 2. Никой не трябва да бъде произволно лишен от своята собственост“; чл. 1 от Протокол № 1 към Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи, според който „Всяко физическо или юридическо лице има право на спокойно притежаване на своята собственост. Никой няма да бъде лишен от собствеността му, освен в обществен интерес и при условията, предвидени в закон и от общите принципи на международното право“; както и чл. 17 и чл. 19 от Конституцията на Република България.

Член 10, ал. 1 от ЗЗД беше единственият законов текст, налагащ уговаряне на паричните задължения в „местна монета“. След отмяната му в гражданското ни законодателство не съществува забрана за уговаряне и изпълнение на задължения в чуждестранна валута. Нещо повече – изобщо липсва позитивноправна уредба на тази възможност, което според нас е сериозен законодателен пропуск. Тъй като се намираме в областта на гражданското право, където е приложим принципът на чл. 9 от ЗЗД, следва, че паричните задължения вече могат да се уговорят и изпълняват и в чуждестранна валута. Независимо от изразяваните в правната литература становища в обратен смисъл²⁴, ние смятаме за безспорно, че парични задължения могат както да се уговорят в чуждестранна валута, така и да се изпълняват с банкноти и монети в тази валута. Изпълнението в налични или безналични пари, различни от валутата, в която е уговорено паричното задължение, представлява по наше мнение пълно неизпълнение на задължението и кредиторът може да откаже да приеме изпълнението, без да изпадне в забава. Както вече посочихме, принципът за точност и добросъвестност при изпълнението на задълженията (чл. 63 от ЗЗД) важи и за паричните задължения.

Съгласни сме със становището, че паричните задължения са задължения за стойност²⁵, но не и че интересът на кредитора е да получи само стойността, независимо от естеството и вида на паричните знаци, в които тя е изразена.²⁶

Интересът на кредитора може да бъде обоснован най-малко с два икономически аргумента: 1) необходимостта да управлява оптимално своята ликвидност – т. е. да предвижда сроковете, вида и размерите на паричните си постъпления с цел извършване на плащания към своите кредитори без излишно съхранение на парични средства, и 2) непоемане на валутен риск (т. е. риска от промяна на валутните курсове) по отношение на друга валута, различна от тази, в която е уговорено изпълнението и чийто валутен риск кредиторът е приел.

²⁴ Попов, П. в бележките си в: Кожухаров, А. *Облигационно право. Кратък курс*, изд. „Юриспрес“, С., 2000, с. 47.

²⁵ Апостолов, И. *Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията*, фототипно издание, Изд. на БАН, С., 1990, с. 68.

²⁶ Пак там, с. 67.

Една друга правна норма, свързана с особен случай уговорени парични задължения, е тази на член единствен от Закона за изплащане на задълженията, уговорени в злато, обнародван в „Държавен вестник“, бр. 184 от 14.VIII.1946 г. Тази норма гласи: „Всички задължения в левове, уговорени за плащане със злато или според курса на златото, или пък според курса на някоя чужда валута, се изплащат с толкова левови банкноти – колкото е означено в задълженията“. Този текст представлява действаща правна норма,²⁷ макар и неактуална и без съществено практическо значение. Целта на закона е била да даде подкрепа на банкнотите, книжните пари (а по този начин и на техния емитент) пред металните пари от злато, които към момента на приемане на закона все още са имали сериозно практическо значение като платежно средство, като рискът от обезценяване на книжните пари да легне върху кредитора. Нормата на този член не задължава страните да уговорят паричните задължения по определен начин, а указва как да бъдат изпълнени вече постигнати договорености по парични престации – с изпълнение в левови банкноти. Законът е приложим при парични задължения, в които съществува и уговорена цифрово определена сума в левове.²⁸ Неоснователни са привежданите в правната литература аргументи, че този закон мълчаливо е отменен с влизане в сила на ЗЗД от неговия чл. 10, ал. 1.²⁹ Член 10, ал. 1 от ЗЗД е с различно приложно поле и има различна цел.

Във всички случаи при договаряне в чуждестранна валута страните следва да вземат предвид разпоредбите на приложимото по договора право, касаещи материята на договаряне и изпълнение на парични задължения. Възможна е хипотеза, в които приложимото право ограничава договарянето в местна валута и го допуска само, когато страни по договора са местни лица. Въпросите, свързани с действителността на договора и изпълнението на парични задължения по него, в този случай ще се разрешат съобразно разпоредбите на приложимото право.

²⁷ На обратното мнение е Калайджиев, А. *Облигационно право. Обща част*, изд. „Сибир“, С., 2001, с. 183.

²⁸ По въпроса вж. и Апостолов, И. *Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията*, фототипно издание, Изд. на БАН, С., 1990, с. 76–77.

²⁹ Калайджиев, А. *Облигационно право...*, пак там.

- 2) Вторият възможен вариант е този, при който правните субекти са пропуснали да уговорят паричната единица на паричното задължение, но е налице цифрово изражение на размера му.

В този случай могат да бъдат приведени аргументи както в полза на валидността на правната сделка, така и в полза на нейната нищожност. Нищожността би могла да се дължи единствено на липса на съгласие между страните по отношение валутата на паричното задължение. Според нас не бива да бъде поставяно под съмнение възникването на паричното задължение. То е ясно изразено с волята на страните за сключване на определен договор, за който е присъща парична престация за едната от страните по него (потребителски заем, покупко-продажба, наем, лизинг, лицензионен договор и пр.).

За намерението на страните да създадат парично задължение явна индикация са и изрази в текста на договора, ясно указващи, че ще се плати в брой или преведе по сметка определена парична сума. Основание за нищожност би могла да бъде липсата на съгласие по отношение паричната единица на паричното задължение, което да доведе до неговата нищожност, а оттам и нищожност на сделката.

Може да се твърди обаче, че видът на валутата е определяем. При реалния договор за потребителски заем начинът за определяне ще бъде доказване на паричната единица на предадените от заемодателя на заемополучателя банкноти и монети, които следва да бъдат върнати. Извън този случай единицата на паричното задължение следва да бъде българският лев, когато приложимото по договора право е българското. Това следва от текста на чл. 24 от ЗБНБ, определящ българския лев като парична единица на Република България. Тази императивна норма замества липсващото между страните съгласие.

Независимо от това кои от аргументите надделяват, практическият резултат е един и същ – простиране на сума в левове. Това ще е така при нищожни договори, когато вече е простиран труд или вещта е потребена, тъй като претенцията за неоснователно обогатяване ще бъде предявена и присъдена в левове.

- 3) Третият възможен вариант е този, при който паричното задължение е уговорено във вече несъществуваща парична

единица.³⁰ Тази хипотеза се отличава с практическа значимост предвид извършеното наскоро пускане в обращение на банкнотите и монетите евро. Напълно възможно е на практика правните субекти, поради неосведоменост или по навик да уговорят след 1.I.2002 г. парично задължение в германски марки, френски франкове или др. Тук също могат да се приведат аргументи за и против валидността на сделката, подобни на тези в предходния вариант. При аргументиране на валидност на задължението в несъществуваща парична единица трябва да се добави, че то би следвало да се смята за сключено в паричната единица, заменила по силата на вътрешен акт на съответните държави уговорената от правните субекти. Според нас сделката е действителна. Това решение е в интерес на правната сигурност и стопанския оборот. Що се касае до размера на задължението, то следва също да бъде преизчислено по определения официален курс между старата и новата парична единица.

- 4) Четвъртият възможен вариант разглежда възможността правните субекти да договорят парично задължение в единица, която предстои да бъде въведена. Причините да сторят това биха могли да бъдат различни: договорът, който сключват, е с дълъг срок на изпълнение, съществува неяснота за законовата регламентация по въвеждането на новата валута и др. Разбира се, клаузата би могла да бъде под условие – паричното задължение се определя в такава валута едва след въвеждането ѝ, но такава клауза може и да е пропусната. В този втори случай паричното задължение е действително, когато падежът му настъпи след въвеждането на новата парична единица. Преди този момент паричното задължение ще трябва да се изпълни в банкноти и монети от съществуващата валута.
- 5) Случаят, в който страните са посочили на различни места в документ различни валути и не съществува яснота за това, коя е действително уговорената от тях, е петият възможен вариант. При него нищожността поради липса на съгласие е най-силно аргументирана.

³⁰ Тук обаче изключваме случая, в който от паричната единица е ясно, че страните нямат намерение да създадат валидно парично задължение – когато го уговорят в римски сестерции например.

- б) Последният вариант е този, при който страните са уговорили парично задължение в определена валута, но през периода на действието на паричното задължение в държавата като официална съществува и друга валута. Смятаме, че приоритет трябва да има уговорената валута, независимо от това, че официална е още една парична единица и нейни банкноти и монети могат да бъдат набавени от длъжника. При изпълнение в другата парична единица според нас е налице неизпълнение – поведението на длъжника е аналогично на *aliud*, тъй като се престира нещо различно от уговореното и кредиторът може да откаже да приеме плащането.^{31, 32}

Разгледаните въпроси от горния ситуационен анализ са приложими и при търговските сделки. Следва обаче да се вземе предвид, че при тях стоково-паричните отношения се осъществяват от търговци и съществува специална уредба в Търговския закон. Една от нейните специфики е, че някои търговски сделки не следва да се третират като недействителни, дори да не е уговорен съществен елемент от договора, каквото е паричното задължение. Липсата на изрични волеизявления се запълва от разпоредби на закона, за да се гарантира стабилността на търговските правоотношения. Отделни правни норми, свързани с паричните престации, откриваме при някои търговски сделки, при които се дължи цена или възнаграждение: чл. 37, чл. 326, ал. 2, чл. 356, ал. 2, чл. 494, ал. 1, чл. 506, ал. 1, т. 4 и други от ТЗ. Те регламентират в практически план въпроси за вида на валутата или за размера на задължението, като критериите за това са обективни или много относителни – например дължи се обичайното възнаграждение или цената, която обикновено се плаща. При евентуален спор съдът следва да приложи разпоредбата на чл. 130 от ГПК, когато искът е доказан по основание.

³¹ Кожухаров, А. *Облигационно право, видове облигационни отношения*. С., изд. „Наука и изкуство“, 1965, с. 158–159; Хипотетично успоредно циркулиране на две валути в една страна разглеждат Hanke, S., K. Schuler в: *Currency Boards for Developing Countries*, No. 9 in ICEG Sector Studies Series, 1994.

³² Без да го включваме към изброените по-горе варианти, ще споменем случая на възможна валутна диверсификация на дълга – по подобие на „*diversification of liquid assets*“ (Англо-руският економически словарь. М., 1981, с. 243), в който случай страните договарят или предоговарят дълга в различни парични единици. Такава клауза защитава кредитора при икономически кризи.

Изводът, който следва, е, че при определени търговски сделки неуговарянето на вида на валутата или размера на паричното задължение не води до тяхната недействителност, а липсващите характерни елементи на тези задължения се заместват от съответните разпоредби на закона, доколкото такива съществуват, и от обичайните търговски норми.

Вторият въпрос е свързан с размера на паричното задължение като негов съществен елемент. Когато той е ясно и еднозначно определен от правните субекти, не възникват проблеми.

Интересен е обаче случаят, в който страните са уговорили паричното задължение като легова равностойност на определено количество чуждестранна валута. Това са т. нар. валутни клаузи³³, които по време на действието на чл. 10, ал. 1 от ЗЗД широко се прилагаха в практиката, за да се избегне задължението, произтичащо от тази норма, както и за защита на интересите на кредитора срещу инфлация или неблагоприятна промяна във валутния курс. Тази практика на валутни клаузи беше потвърдена и от ВКС в ТР 2/1997 на ОСГК.

При валутните клаузи към момента на възникване на паричното задължение е налице неопределеност на неговия размер, но той е определяем и зависи от курса на местната към чуждестранната валута в определен момент.

Доктрината и съдебната практика излагат сериозни разсъждения по въпроса, към кой момент следва да се определи курсовата стойност на местната спрямо чуждестранната валута, когато това не е уговорено между страните. При разглеждането на този проблем следва да се разграничат две основни хипотези в зависимост от това дали между страните съществува уговорка за този момент.

- 1) Когато се изпълнява на падежа, то се изпълнява точно и следва да се прилага курсът към този момент (ден). Могат да се определят курсови стойности и преди този момент (падежа), но могат и след него – например в деня на плащането, т. е. когато длъжникът вече би бил в забава. Аргументът, че обезщетението за забава служи за уравниване

³³ В по-старата литература тези уговорки се наричат още „клауза за златна стойност“ – Апостолов, И. *Облигационно право. Част първа. Общо учение за облигацията*, фототипно издание, Изд. на БАН, С., 1990, с. 74.

на курсовата стойност, е несъстоятелен, тъй като то е за обезвреда за вредите от ненавременното плащане по паричното задължение.

- 2) По-големи трудности възникват тогава, когато страните не са уговорили нищо по този въпрос. В теорията и практиката са застъпени различни становища³⁴ – към момента на сключване на договора, към момента на падежа или към момента на изпълнение на задължението. Смятаме, че нито едно от тях няма нормативна опора.³⁵

По наше мнение, ако нищо не е уговорено, левовата равностойност трябва да се определи към деня на падежа – моментът, в който дългът става изискуем. Така приема и практиката – т. 3 от цитираното тълкувателно решение. По този начин се установява обективен критерий, внасящ яснота и необходим баланс в интересите на длъжника и кредитора. Падежът винаги е определяем по правилата на чл. 69, ал. 1 и ал. 2 от ЗЗД. Задължението е уговорено в левове и при неплащане на падежа законната лихва за забава ще бъде начислена върху легова сума, а не върху сумата в чуждестранна валута. Това означава, че в деня на плащането длъжникът ще трябва да престира леговата равностойност на задължението по курса в деня на падежа, плюс обезщетение в размер на законната лихва за забава върху тази легова сума (чл. 86, ал. 1 от ЗЗД). Приемането за релевантен на курса в деня на плащането би довело до мотивиране на длъжника да не изпълни задължението си на падежа и да изчаква ден с изгоден за него курс. От друга страна, приемането, че леговата равностойност би трябвало да се изчисли към момента на възникване на паричното задължение, обезсмисля валутната клауза, защото по този начин не се постига целта – да бъде избегнат валутният риск (доколкото смятат, че такъв съществува). Със същия успех страните можеха да договорят паричното задължение направо в местна

³⁴ Преглед на становищата вж. в: Калайджиев, А. *Облигационно право. Обща част*, изд. „Сиби“, 2001, с. 184–187.

³⁵ Становището, че курсовата стойност следва да се определи към момента на плащането (Калайджиев, цит. съч., с. 186–188) на основание разпоредбата на чл. 494, ал. 1 от ТЗ, който според автора има характер на правен принцип, не може да бъде подкрепено. Едва ли можем да разглеждаме цитираната разпоредба като правен принцип, след като тя се намира в нормативен акт, който урежда специфична материя от гражданското право – търговскоправните проблеми, а още по-специално – уредбата на менителничните ефекти.

валута. Всички останали възможни дни – между деня на възникване на паричното задължение, падежа и деня на извършване на плащането носят в себе си описаните недостатъци.

В случаите, когато не е уговорен падеж, в съответствие с разпоредбите на чл. 69, ал. 1 и ал. 2 от ЗЗД моментът на определяне на курсовата стойност би следвало да бъде поканването от страна на кредитора (включително предявяване на искова молба) или изтичането на определения от съда срок. Падежът е определяем. Това дава на кредитора възможност да прецени момента на поканата, но в този случай смятаме, че неговият интерес следва да бъде предпочетен.

При това положение считаме, че е уместно *de lege ferenda* създаването на разпоредба, която да замести липсата на договорна воля между страните, като за определяне размера на паричното задължение се взема курсът към чуждестранната валута в деня на падежа. Конкретен текст на такава разпоредба предлагаме в раздел 10, т. 3 от настоящия материал. До извършване на необходимите законодателни промени правораздавателните органи ще се съобразяват с цитираното ТР 2/1997 на ОСГК досежно момента за определяне на курсовата стойност.

Третият въпрос е свързан с лихвата.

Според нас не съществуват правни пречки да бъде определена договорна (възнаградителна) лихва във валута, различна от валутата на паричното задължение. За изчисляване размера на лихвата главницата следва да бъде преизчислена във валутата, в която е уговорената лихва. Когато липсва договорка между страните за момента на това преизчисляване, следва да бъде взета курсовата стойност към момента на възникване на паричното задължение, тъй като оттогава кредиторът е лишен от възможността да ползва паричните средства.

Що се отнася до законната лихва, за да отговори на практическата необходимост от определяне на нейния размер при забавено изпълнение на задължения, уговорени в чуждестранна валута, ПМС № 72/1994 г. съдържа в себе си текст за определяне на законната лихва за просрочени задължения в чуждестранна валута.

8. Парични задължения – изпълнение

Изпълнението на паричните задължения трябва да се извършва по време, място, размер и парична единица, договорени между страните или определени от приложимото право. Тук се спираме на няколко момента, свързани с изпълнението на паричните престации.

- 1) Въпреки сериозната законодателна промяна по отменянето на чл. 10, ал. 1 от ЗЗД, чл. 2 от Наредба № 3 за плащанията беше останал непроменен. Съгласно ал. 1 от него плащанията в страната следваше да се извършват в български левове в брой или по сметка. Веднага обаче ал. 2 добавяше – плащанията в страната могат да се извършват и в чуждестранна валута в брой или по сметка, ако това се допуска от законите и другите нормативни актове, регулиращи валутния режим. Текстът на чл. 2 е от 1992 г. и беше формулиран при съвсем различен валутен режим. По наше мнение този текст стоеше чуждо и архаично в контекста на новия либерален валутен режим. Върху формулировката му беше оказал влияние и действащият към онзи момент чл. 10, ал. 1 от ЗЗД. Единствената разлика между тях беше, че докато законовият текст се отнаше до уговарянето на паричните задължения, текстът в старата Наредба № 3 визираше плащанията (т. е. изпълнението на паричните задължения). Ако се следваше стриктно принципът за точност и добросъвестност при изпълнението на задълженията по договор (чл. 63 от ЗЗД), без усилие можеше да бъде направен изводът, че страните свободно можеха да уговорят парично задължение в чуждестранна валута и изпълнението на това задължение следваше да бъде извършено в същата валута. „Законите и другите нормативни актове, регулиращи валутния режим“ не го забраняваха.

По този начин нормата на чл. 2 по правната си природа вече не беше императивна и забраняваща. Изключението за свободно извършване на плащанията беше дотолкова широко, че по същество представляваше правило и се превръщаше в принцип.³⁶

³⁶ В скоби ще припомним, че от началото на 2000 г., с влизане в сила на Валутния закон валутният режим вече се подчинява и е изграден на принципа, че

С § 3 от ПЗР на Наредба № 3 от 27.VI.2002 г. за безналичните плащания и националната платежна система беше отменена Наредба № 3 за плащанията от 1992. Новата наредба реши по един категоричен начин въпроса за свободата на плащанията в левове и валута между местни лица поради това, че беше отменен чл. 2 от старата Наредба № 3.

- 2) Във връзка с точността във времето на безналичното изпълнение всички правни субекти следва да се съобразят с легалната дефиниция на понятието „валюр“, дадена в § 1, т. 17 от ДР на Наредба № 3 от 27.VI.2002 г. Това определение изяснява, че от банково-техническа гледна точка времето на нареждане на паричен превод от длъжника е възможно да не съвпадне с времето на получаване на преведаната сума от кредитора. От гледна точка на договорните отношения между страните обаче изпълнението е завършило, когато с паричната сума е заверена сметката на кредитора и той може да се разпорежи с нея. Следователно започването на изпълнението е ирелевантно на точността на изпълнението във времето на уговорения падеж и длъжникът не може да се оправдава с функционирането на разплащателната система за забавеното си изпълнение. Длъжникът също така следва да се съобрази с действието на чл. 11, ал. 1 от Закона за мерките срещу изпирането на пари, който задължава банките при съмнение за пране на пари да забавят плащането в рамките на допустимия срок съгласно нормативните актове, регулиращи паричния превод.
- 3) По отношение на мястото на изпълнението при безналичните плащания проблеми възникват, ако страните не са договорили по коя банкова сметка, в коя банка, на територията на коя държава кредиторът следва да получи плащането. При безналичните плащания банковата сметка определя мястото на плащането. И ако кредиторът е посочил банкова сметка, по която плащането не може да бъде получено поради обективна причина извън волята и контрола на страните по договора, длъжникът не може да бъде държан отговорен за неизпълнение. В такъв случай, за да се осво-

всичко, което не е изрично забранено, е позволено, коренно противоположен на принципа, действащ дотогава. По този начин валутното законодателство се доближи до общото гражданското законодателство.

боди от задължението си, той следва да процедира по правилата на чл. 95–97 от ЗЗД. Когато сметката на изпълнението не е посочена в договора, длъжникът може да използва сметката на кредитора, посочена в търговската кореспонденция, свързана със сделката (чл. 13, ал. 1 от ТЗ). Ако такава няма и там, отново са приложими посочените текстове от ЗЗД.

- 4) Специфичен случай на изпълнение на парични задължения е производството по несъстоятелността срещу длъжника. Това е единият от случаите, когато кредиторът може да не получи паричното задължение в уговорената валута. По силата на § 2 от Допълнителните разпоредби на ЗИДТЗ (ДВ, бр. 63/1994 г.) вземанията в чуждестранна валута се превръщат в български левове по курса на БНБ към датата на решението за откриване на производството по несъстоятелност.

9. Предложения *de lege ferenda*

Вследствие разгледаните варианти на възможните случаи по уговаряне и изпълнение на паричните задължения следва да бъдат направени няколко предложения *de lege ferenda*:

- 1) Да се създаде правна норма, която да замества празноти при договарянето на паричните задължения: „В случай, че страните не са договорили паричната единица на паричното задължение, то се смята за уговорено в български левове“.
- 2) Да се създаде правна норма, позволяваща договарянето на парични задължения и в парична единица, различна от националната: „Страните свободно могат да уговорят валутата на паричното задължение“.
- 3) Да се създаде правна норма, определяща към кой ден се определя левовата равностойност на паричното задължение при валутна клауза: „Когато страните са се договорили размерът на паричното задължение да се определи като равностойност на една валута към определено количество друга валута по определен курс, но не са определили деня на този курс, за определяне размера на дълга се използва курсът в деня на падежа на паричното задължение, а кога-

то задължението е без уговорен падеж – в деня на поканване от страна на кредитора или след изтичане на определенния от съда срок в съответствие с чл. 69 от ЗЗД.“

10. Електронните пари и бъдещето на парите

Както споменахме в раздела, разглеждаш видовете пари, електронните пари могат да бъдат възприемани като алтернатива на познатите ни класически пари. Електронните пари (*e-money, network money, cyber money*) се дефинират като парична (валутна, монетарна) стойност, която електронно е съхранена върху техническо устройство в притежание на клиента.^{37, 38}

Те трябва да бъдат отграничавани от сродни на тях понятия, като например т. нар. *продукти за електронен достъп* – дебитни и кредитни карти. Специфичното за продуктите за електронен достъп е, че те позволяват на потребителите да използват електронни средства за връзка за достъп до пари, държани по банкова сметка.

Друго разграничение трябва да бъде направено от продуктите, при които съхранените парични единици могат единствено да бъдат ползвани за плащане на стоки или услуги, като издателят на паричните единици и получателят на плащането са едно и също лице (типичен пример тук са фонокартите). Това не са електронни пари.

Както се вижда от определението, електронните пари съществуват само в безналична форма и то не по сметки в банки, а запазени в технически устройства. Не са емитирани по ред и от институция, определени със закон, не съществуват императивни правни норми за задължителното им приемане при плащания и не представляват законно платежно средство. Страните се раз-

³⁷ Drehmann, M., C. Goodhart, M. Krueger в: *The challenges facing currency usage: will the traditional transaction medium be able to resist competition from the new technologies?* Economic Policy, April 2002, p. 201.

³⁸ Определението за електронни пари на Европейската централна банка е: *електронно съхраняване на парична стойност върху техническо устройство, която може да бъде широко използвана за извършване на плащания по задължения, различни от тези към издателя, без да е необходимо включването на банкови сметки в трансакцията, но действат като предплатен инструмент на принципал.* European Central Bank, 1998, Report on Electronic Money, Frankfurt/Main, August, p. 16, цитирано по: Kabelac, G. *Cyber Money as a Medium of Exchange.* Discussion Paper 5/1999, Economic Research Group of the Deutsche Bundesbank, p. 3.

плащат с тях въз основа на една взаимна уговорка, но дори и в този случай те биха могли да не бъдат приети от едната от страните срещу предоставени от нея стоки или услуги.

Независимо от близостта и приликата им с парите електронните пари по същество представляват един търговски продукт, придобиване на правото на участие в който се заплаща с класически пари.

Бъдещето на електронните пари ще зависи изключително от търсенето и използването им от правните и икономическите субекти. Към настоящия момент обаче продължава да е сравнително голямо търсенето на налични пари – банкноти и монети.³⁹ Това е така, защото те осигуряват значителни удобства: чрез тях (особено големите номинали) се постига анонимност при разплащанията в черната и сивата икономика⁴⁰, банкнотите на развитите икономики се търсят в страните с инфлация и икономическа и политическа несигурност за натрупване на спестявания и за разплащания, създава се сенъораж, а оттам и приходи за държавата. От своя страна електронните пари поне засега оставят следи в техническите устройства и не успяват да осигурят анонимност на разплащанията се страни. Освен това разносните по използването им са сравнително високи поради въвеждането на нови технологични решения, съобразени с изискванията за сигурност и защита срещу измами. Това води и до съхраняването на сравнително малко количество парична стойност по техническите устройства. Съществуват и някои затруднения при извършване на плащането – например използването на пазара схеми на „електронни портмонета“ *Proton u GeldKarte* не позволяват получените средства да бъдат незабавно похарчени, получателят на парите трябва да ги върне на издателя, който ги валидира и след това кредитира сметката на получателя на плащането. Следователно електронните пари понастоящем притежават и то в непълна степен само една от класическите функции на парите – използват се предимно като посредник при размяната на блага с малка стойност.⁴¹ Не се използват като средство за натрупване и мярка за стойност.

³⁹ За някои конкретни икономически показатели вж. таблиците към цит. съч. в бел. 37.

⁴⁰ За конкретни примери, вж. цит. в бел. 37 съчинение.

⁴¹ Така е при Kabelac, G. *Cyber Money as a Medium of Exchange*. Discussion Paper 5/1999, Economic Research Group of the Deutsche Bundesbank, p. 18.

Електронните пари ще се превърнат в истински пари, едва след като се наложат в практиката над класическите пари с по-добри практически свойства.

В з а к л ю ч е н и е се налага един общ извод и той е, че изчезването на парите се отлага⁴² и те още дълго време ще служат на хората по начина, по който са го правили и досега.

⁴² В икономическата литература обаче множество автори поддържат становището за неизбежното изчезване на парите – вж. цит. в бел. 37 съч., с. 195.

Използвани съкращения

- БНБ – Българска народна банка
ГПК – Граждански процесуален кодекс
ДР – допълнителни разпоредби
ЗБНБ – Закон за Българската народна банка
ЗЗД – Закон за задълженията и договорите
ОСГК – Общо събрание на гражданската колегия
ПМС – Постановление на Министерския съвет
ППВС – Постановление на Пленума на Върховния съд
ТЗ – Търговски закон
ТР – тълкувателно решение

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

- DP/1/1998 **Първата година на Паричния съвет в България**
Виктор Йоцов, Николай Неновски, Калин Христов, Ива Петрова, Борис Петров
- DP/2/1998 **Финансова репресия и рационаране на кредита в условията на паричен съвет в България**
Николай Неновски, Калин Христов
- DP/3/1999 **Стимули за инвестициите в България: оценка на нетния данъчен ефект върху държавния бюджет**
Добрислав Добрев, Бойко Ценов, Петър Добрев, Джон Ърст
- DP/4/1999 **Два подхода към кризите на фиксираните курсове**
Николай Неновски, Калин Христов, Борис Петров
- DP/5/1999 **Моделиране на паричния сектор в България, 1913–1945 г.**
Николай Неновски, Борис Петров
- DP/6/1999 **Паричен съвет и финансови кризи – опитът на България**
Румен Аврамов
- DP/7/1999 **The Bulgarian Financial Crisis of 1996–1997**
Zdravko Balyozov
- DP/8/1999 **Икономическата философия на Фридрих Хайек (100 години от рождението му)**
Николай Неновски
- DP/9/1999 **Паричният съвет в България: устройство, особености и управление на валутния резерв**
Добрислав Добрев
- DP/10/1999 **Паричните режими и реалната икономика (Емпиричен тест преди и след въвеждането на паричен съвет в България)**
Николай Неновски, Калин Христов
- DP/11/2000 **The Currency Board in Bulgaria: The First Two Years**
Jeffrey B. Miller
- DP/12/2000 **Fundamentals in Bulgarian Brady Bonds: Price Dynamics**
Nina Budina, Tzvetan Manchev

- DP/13/2000 **Изследване на парите в обращение след въвеждането на паричния съвет в България (транзакционно търсене, натрупване, скрита икономика)**
Николай Неновски, Калин Христов
- DP/14/2000 **Макроекономическите модели на Международния валутен фонд и Световната банка (анализ на теоретичните подходи и оценка на ефективността от прилагането им в България)**
Виктор Йоцов
- DP/15/2000 **Динамика на банковите резерви при паричен съвет**
Борис Петров
- DP/16/2000 **Един възможен подход за изграждане на симулационен макроикономически модел на България**
Виктор Йоцов
- DP/17/2001 **Надзор на консолидирана основа**
Маргарита Пранджева
- DP/18/2000 **Ригидност (негъвкавост) на реалните работни заплати и избор на паричен режим**
Николай Неновски, Дарина Колева
- DP/19/2001 **The Financial System in the Bulgarian Economy**
Jeffrey Miller, Stefan Petranov
- DP/20/2002 **Forecasting Inflation via Electronic Markets Results from a Prototype Experiment**
Michael Berlemann
- DP/21/2002 **Корпоративен имидж на търговските банки (1996–1997 г.)**
Мирослав Неделчев
- DP/22/2002 **Fundamental Equilibrium Exchange Rates and Currency Boards: Evidence from Argentina and Estonia in the 90's**
Kalin Hristov
- DP/23/2002 **Кредитна активност на търговските банки и ратционирание на кредитния пазар в България**
Калин Христов, Михаил Михайлов
- DP/24/2002 **Ефектът Balassa – Samuelson в България**
Георги Чукалев